

Deze uitgave van het plantkundig traktaat dat twee artsen - Pierre Pena (voor 1538-1605) en Mathias de Lobel of l'Obel (1538-1616) - in 1570 bij Thomas Purfoot in Londen publiceerden, kende een vrij ingewikkelde bibliografische geschiedenis. Het boek verscheen in 1570 te Londen. Het wordt voorafgegaan door een in koper gegraveerde titel met een kaart van Europa in een versierde cartouche, met daarboven de gegraveerde titel, een voorstelling van de hemel volgens Ptolemaeus en de emblemen van Lobel en Pena in de bovenhoeken. In het midden van de kosmos, op de plaats van de aarde, bevindt zich het wapen van Elizabeth I, koningin van Engeland, omringd door de roos van de huizen van Lancaster en York en door het valhek van het huis Tudor dat regerwolken scheidt. De boodschap van de gegraveerde titel is duidelijk: de koningin heeft vrede gebracht in haar rijk en maakt zich klaar om over de wereld te heersen. De kaart is ongeveer 95 x 120 mm groot. Het is volgens van der Heijden de oudste gedateerde kaart in kopergravure in Engeland. De kaart is een kopie naar de Europa-kaartjes van Girolamo Porro en Girolamo Olgiato op eenzelfde schaal (ca. 1:60 000 000) uit 1568/69. Wel is de afbeelding van de Europese eilanden in deze Engelse uitgave erop vooruitgegaan. De plaatsnamen in de Noordzee en de Golf van Biskaje staan op hun kop.

De inleiding bevat een lange opdracht aan de koningin, een brief aan de professoren van de universiteit van Montpellier, een index en het privilege van de Franse koning Karel IX. Het plantkundig traktaat beschrijft ongeveer 1 300 planten en hun gebruik; het is verluicht met bijna 300 houtsneden en bevat verschillende vlinders die in het boek worden gekleefd op de pagina's 11, 33, 150, 252 en 400. Deze editie eindigt met het colofon, een extra botanische beschrijving, een bericht aan de lezer en de lijst van de errata. Enkele jaren later verwierf Christoffel Plantijn in Antwerpen 800 exemplaren van deze *Stirpium adversaria nova* voor een bedrag van 1 200 florijnen. Daarvan ontving hij er zelf 556, terwijl de resterende 244 exemplaren aan zijn schoonzoon Gilles Beys in Parijs werden geleverd. Plantijn gebruikte deze exemplaren en katernen, ook de vlinders, om in 1576 een nieuwe editie van het plantkundig traktaat van Lobel uit te geven, uitgebreid met een *Plantarum seu stirpium historia*, door hemzelf gedrukt en vooraan geplaatst, terwijl de index die in Engeland was gezet naar het einde van het boek werd verplaatst. Bovendien werd een titelpagina met Plantijns merk in Antwerpen gedrukt bij wijze van inleiding op deze nieuwe editie van de *Stirpium adversaria nova*. De Antwerpse editie van 1576 bevat dus de katernen van de Engelse editie van 1570, de tekst, de vlinders en de index, plus nieuwe katernen die in Antwerpen werden gedrukt en vooraan werden geplaatst. Een aantal

exemplaren, waaronder dit, behield echter de originele titelpagina die in Engeland was gegraveerd. Dit exemplaar van de editie van 1570 behoorde toe aan de Genese bibliofiel Karel Van Hulthem en kwam vervolgens, in 1837, terecht in de Koninklijke Bibliotheek, tegelijk met de volledige collectie van deze verzamelaar die door de Belgische Staat werd gekocht. Zoals vele andere plantkundige werken diende het als kruidboek en bevatte het enkele plantfragmenten. Dit is een vrij ongewone editie, zoals alle Engelse gedrukte werken van de 16e eeuw.

NISSEN, C. *Die botanische Buchillustration: ihre Geschichte und Bibliographie*. Stuttgart, 1963, nr. 1502 • *Bibliotheca Belgica. Bibliographie générale des Pays-Bas fondée par Ferdinand van der Haeghen, rééditée sous la direction de Marie-Thérèse LENGIER*. Bruxelles, 1979, III, pp. 1128-1133, L-118, en IV, pp. 646-647, P-48 • VOET, L. *The Plantin Press (1555-1589). A Bibliography of the Works printed and published by Christopher Plantin at Antwerp and Leiden*, III. Amsterdam, 1981, nr. 1578 • VAN DER HEIJDEN, pp. 84-85 CS & WB

17. De atlas van Gerard Mercator
Atlas sive Cosmographicae Meditationes de fabrica mundi et fabricati figurae Gerard Mercator Rupelmundano illustrissimi ducis Juliae Cliviae et Montis etc. cosmographo autore Duisburgii Clivorum, [Colofon] Dusseldorpii excudebat. Albertus Buisius illustris ducis Juliae, Cliviae, montis, etc. typographus sumptibus haeredum Gerardi Mercatoris Rupelmundani, 1595, in-folio. Papier, ca. 405 x 295 mm. VH 14.348* F RP

[fols. 192v-193r] *Europa ad magnae Europae Gerardi Mercatoris patris imitationem Rumoldti Mercatoris filii cura edita* [...]

Het boek dat we hier voorstellen, bevat de eerste volledige editie van de beroemde *Atlas* van Gerard Mercator (1512-1594), die korte tijd na het overlijden van deze grote cartograaf verscheen in Düsseldorf. Deze publicatie bevat de biografie van Mercator en een aantal aan hem opgedragen gedichten, zijn traktaat over de schepping van de wereld, algemene kaarten van de wereld en van de vijf continenten en andere, meer gedetailleerde kaarten van heel Europa, land per land en regio per regio. Dit volume, eindpunt van een lange carrière die volledig was gewijd aan het beschrijven van het oppervlak van de aarde, is er gekomen dankzij de zoon van Gerard Mercator, Rumoldus (1541-1600), die de verschillende delen van de *Atlas* die tijdens het leven van Mercator waren verschenen, in 1588 en in 1589, wenste aan te vullen met de laatste kaarten die hij op het einde van zijn leven had gemaakt. Voor de kaart van Europa baseerde Rumoldus zich, zo lezen we in de cartouche, op de grote kaart van Europa van zijn vader (cf. 15). De inkleuring van de kaart laat wel een andere grens met Azië zien dan die aangegeven op de grote kaart. De Don is hier niet meer de grens. Op welke basis de grens is

aangeduid is niet duidelijk, behalve voor het noordelijk deel waar de Ob de grens vormt. In het zuidelijke deel blijkt de Dnjepr deze taak van de Don te hebben overgenomen. We vinden de Dnjepr als oostelijke grens van Europa terug op de kaart van Nicolas Sanson (cf. 37). De mythische *Rhipet montes* worden hier gesitueerd op de plaats van het Oeralgebergte. Ten noordwesten zien we het even mythische eiland *Frisland*. Op de grote kaart stond op die plaats een cartouche.

Door het ontbreken van richtlijnen voor de boekbinders heerst er in vele exemplaren een zekere mate van verwarring in de rangschikking van de verschillende delen. Dat geldt ook voor het exemplaar dat we hier beschrijven. Het oorspronkelijke model, zoals Rumoldus Mercator het wensde, werd niet gevolgd. Zo ontdekten we, na een inleiding, de kaarten van West-Europa die in 1585 werden gedrukt, gevolgd door de kaarten van Italië en het zuidoosten van Europa, vervaardigd in 1589, om te eindigen met een wereldkaart, kaarten van de vijf continenten, van IJsland, Groot-Brittannië, Rusland, de Scandinavische en Balnische landen, kaarten die postuum werden gedrukt. Volgens de zoon van de cartograaf had deze laatste groep vóór de andere kaarten moeten komen en dus niet op het einde van het volume. Deze indeling is veelal het resultaat van de chronologische volgorde van publicatie van de verschillende afleveringen dan de natuurlijke volgorde van het boek.

Deze schitterende editie, die manueel werd ingekleurd, is afkomstig van de beroemde bibliofiel Karel Van Hulthem. Van Hulthem kleeftte op een van de schutbladen van het werk vier kleine fiches betreffende de inhoud van het boek, de geschiedenis van de editie, het leven van Mercator en zijn samenwerking met Abraham Ortelius. Daaruit blijkt niet alleen zijn gevoeligheid voor de geschiedenis van de wetenschappen, maar ook voor het materiele aspect van het werk.

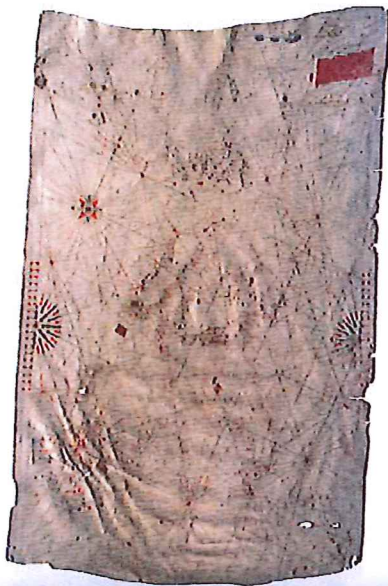
Le cartographe Gérard Mercator 1512-1594 [Tent.cat.], Brussel, 1994 • VAN DER KROGT I, t. Goy-Houten, 1997, pp. 45-55 (1 : 011A)

Portulanen

Portulanen zijn kaarten bestemd voor de zeevaart. De naam is afgeleid van het Italiaanse *portolano*, een verzameling schriftelijke aanwijzingen en richtlijnen voor het varen langs de kustlijn van haven tot haven. De kaarten, waarvan de oorsprong teruggaat tot het Italië van de 13e eeuw, tonen vrij nauwkeurig de kustlijn, de havens, de eilanden en andere voor de navigatie belangrijke informatie, maar geven geen enkele inlichting over het binnenland. Zij zijn handgemaakt, later ook gedrukt, op perkament dat beter bestand was tegen het zeewater dan papier. Langs de kustlijn zijn de verscheidene plaatsnamen aangegeven. De belangrijkste steden en havens zijn in het rood geschreven. Het netwerk van rode en groene loxodromen geeft de kompas- of windrichtingen aan en hielp bij het bepalen van de te varen koers.

18. De kusten van Europa in de 16e eeuw

A. Angelo de conte Freducci d'Ancona, [kaart van de Europese zeeën], 1547. 480 x 820 mm op 520 x 820 mm. Handschrift op perkament, vertoont op verscheidene plaatsen gaten. Er zijn twee grote (halve) windrozen en een kleine windroos. Rode en groene loxodromen. Links de ondertekening *Angelo de virgo Angelo De conte Freducci d'Ancona nel anno 1547*. CP XII – Europe gen. – 1547 – Freducci – II 292

Deze portulaan toont in het westen de havens van de Noordzee en de Atlantische Oceaan, de kust van West-Afrika tot aan de Canarische Eilanden, in het zuiden de Middellandse Zee met de kusten van Noord-Afrika, in het oosten de Zwarte Zee (op de oostkust na) en in het noorden de Britse eilanden en een vage kustlijn voor Scandinavië. Twee steden zijn afgebeeld: Venetië en Babylon (ten westen van de Rode Zee). Boven de torens van Venetië prijkt een goudkleurige vlag. Deze kleur werd ook gebruikt voor een aantal eilanden in het Middellandse Zeegebied waarover de Italiaanse stad een zekere macht uitoefende. Verder zijn in het oosten de Sinai en de Libanon afgebeeld. De kaart toont een opvallende gelijkheid met een ander exemplaar van Freducci dat vandaag in de Newberry Library te Chicago wordt bewaard (Edward E. Ayer Collection, Ayer ms. Map 8).

VAN DEN GHEYN XI, Ronsse, 1927, nr. 7377 (II 292)

B. Bartolomeo Lasso, [kaart van de Europese kusten], ca. 1588. 500 x 725 mm op 540 x 770 mm. Handschrift op perkament, vertoont op verscheidene plaatsen gaten. In vier cartouches met rode en blauwe rand leest men de gebruikte schalen *leguas despina* en *milhas de levante*. Er zijn één grote en vier kleine windrozen. Rode en groene loxodromen. Heel wat toponiemen zijn niet meer leesbaar op de kaart. CP III – Océan Atlantique – ca. 1588 – Lasso – II 2 706

